

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОПІЯ УКРАЇНИ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.5

ANDRII P. HRYTSENKO, OLEKSII S. MOZGHOVYI

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Ukraine)

INTEGRATION OF COMMUNIST PROPAGANDA IN THE USSR EDUCATION SYSTEM IN THE 1920S: A HISTORICAL AND POLITICAL ASPECT

Abstract. *The basis of communist propaganda is the views of Karl Marx and Friedrich Engels as the founders of communist ideology. The Soviet state was built on their works and ideas. But Marx and Engels were quite critical of the issue of propaganda. From their point of view, the revolution and the transition to communism are the consequences of scientific and technological progress, which do not depend on the activities of individuals and will definitely happen in the future. Therefore, there is no need to create documents and programs that would help to implement a communist revolution in the future, especially since they did not see the need for propaganda, because humanity, over time, will understand the superiority of communism over capitalism.*

Also, Marx and Engels denied the idea of revolution in the Russian Empire because they believed that the Russian working class was too weak to carry out a revolution, and Russia was still an aristocratic state. The true founder of communist propaganda in the USSR was Lenin. He wanted to create a new working class in the country through propaganda, which would be devoted to the party and the ideas of communism. With this, he wanted to find a compromise between his desire for a revolution in Russia and the views of Marx.

From the beginning of the USSR, education was given one of the first places in the propaganda system. Because education played the role of the primary link in the process of socialization of the individual, filling it with ideological propaganda made it possible to raise future generations as committed communists.

By the end of the 1930s, both a new education system and new teaching methods were formed, in accordance with the new ideology. Changes introduced by Anton Makarenko played an important role in this process.

In Makarenko's opinion, education and upbringing should be carried out only in and with the help of the collective. Only the collective is capable of forming a full-fledged personality, revealing its potential and making it a conscious part of society. Individual interests should always be subordinated to collective interests, both in education and in life. In addition, Makarenko was a great supporter of military discipline, and accordingly, he sought to incorporate elements of the army system into the education system. It was from the collective organization of army units that he rejected when organizing collectivism in schools.

Makarenko's ideas were very important for the new state. They were supposed to help reeducate the country's population in accordance with the principles of communism, including military methods and concentration camps. Thanks to Makarenko, the Soviet state developed its own theory and methodology of authoritarian and imperative influence on society's consciousness. The Soviet authorities became confident that regardless of a person's age and social status, with the help of education, he can be reeducated into a true communist, using propaganda.

Lenin and his entourage sought to cover the entire society with the education system, not only the proletariat, as Marx wanted. The future member of the communist society began to perceive communist propaganda from kindergarten, school, and communication in the family and participation in youth organizations: Little Octobrists, Pioneers and Komsomol.

Keywords: *Soviet propaganda, education, USSR, Marxism, Leninism, education, labor schools, philosophy of education, mass media, political system, political education.*

Citation. Hrytsenko A.P., Mozghovyi O.S. Integration of communist propaganda in the USSR education system in the 1920s: a historical and political aspect. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLI. 2023. Pp.5-13. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.5

ГРИЦЕНКО А.П., МОЗГОВИЙ О.С.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (Україна)

ІНТЕГРАЦІЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ В СИСТЕМУ ОСВІТИ СРСР В 1920-Х РОКАХ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті авторами досліджується вплив комуністичної пропаганди на систему освіти в СРСР. Аналізується роль системи освіти в поширенні комуністичної пропаганди з метою формування нового, радянського типу людини. В ході аналізу встановлено, що в основі поширення пропаганди через систему освіти лежить конфлікт між баченням комуністичної революції Марксом та Леніним. Маркс вважав, що комуністична революція має відбуватися в індустріально-розвиненій країні з численним робітничим класом, в той час як Ленін прагнув здійснити революцію в Росії, яка під критерії Маркса не підпадала. Тому Ленін прагнув компенсувати це масованою пропагандою, яка мала додати населенню Росії революційного запалу, і освіти тут відводилась першочергова роль..

Ключові слова: *радянська пропаганда, освіта, СРСР, марксизм, ленінізм, виховання, трудові школи, філософія освіти, засоби масової інформації, політична система, політична освіта.*

Цитування. Гриценко А.П., Мозговий О.С. Інтеграція комуністичної пропаганди в систему освіти СРСР в 1920-х роках: історико-політологічний аспект // Сумський історико-архівний журнал. №XLI. 2023. С.5-13. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.5

Упродовж існування СРСР комуністична пропаганда відігравала першочергову роль в політичній системі цієї країни. Пропаганда утримувала численні народи Радянського Союзу в покорі та вкладала в їх голови необхідні владі ідеї та погляди. За десятиліття впливу комуністичної пропаганди громадяни СРСР перетворилися на відданих учасників політичної системи, які без сумнівів вірили всьому, що лунало з рупорів Комуністичної партії. Феномен комуністичної пропаганди, її проникнення в усі сфери життя потребує всебічного наукового вивчення. Заслуговує уваги питання ролі освіти в системі радянської пропаганди. Освіта була лише одним із численних елементів комуністичної пропаганди в СРСР, але, при цьому їй відводилась, всередині пропагандистської системи, одна з головних ролей. Освіта в СРСР втратила свою першочергову роль навчання та виховання нових поколінь, натомість перетворилась на первинну ланку політичної та ідеологічної обробки населення. Основним завданням освіти в СРСР стає перетворення робітників та селян колишньої Російської імперії на відданих комуністів та послідовників партії.

Дослідженням питання комуністичної пропаганди, її природи та ролі в політичній системі СРСР займалися багато вчених та дослідників. Серед західних дослідників цього питання є як класики дослідження пропаганди, такі як Г. Лассвелл (Lasswell, 1951), Е. Мікієвич (Mickiewicz, 1971), так і сучасні вчені, такі як А. Чіофланка (Cioflanca, 2010), Е. Пратканіс та Е. Аронсон (Pratkanis, 2001).

Серед українських дослідників питанням створення радянської системи освіти та ідеологічного фактора в ній займалися Сухомлинська О.В (Сухомлинська, 2014)., Маркова С.В. (Маркова, 2015)., Курок О.І., Прокопчук В.С (Гриценко, 2023). Питання створення нової комуністичної системи освіти та ліквідації не писемності на території України досліджували Гриценко А.П., Чумаченко О.А (Гриценко, 2022).

Джерельну базу дослідження становить українська комуністична періодична преса 1920-х років. Також джерелами дослідження слугують комуністичні документи, а саме протоколи VIII з'їзду ВКП(б) (Ярославский, 1933), на якому було ухвалене рішення про початок розбудови пропаганди та “Маніфест комуністичної партії”, як документ, в якому були закладені основи комуністичної ідеології (Маркс, 1917).

Виходячи з вищесказаного головною метою статті є визначення основних аспектів перетворення радянської освіти на один з основних засобів поширення комуністичної пропаганди в історико-політологічному вимірі.

Теоретичною базою комуністичної пропаганди є ідеї засновника комуністичної ідеології Карла Маркса. У своїх працях та статтях, таких як “Маніфест комуністичної партії” (Маркс, 1917). Маркс окреслив основні принципи своєї доктрини. В основу своєї ідеології він поклав власне бачення історії людства та еволюції суспільства. Маркс запозичив у Гегеля ідею конкуренції соціальних класів, але, на його переконання ця конкуренція була результатом несправедливого суспільного устрою та соціальної експлуатації (McNair, 1991). Він висунув ідею поступової зміни суспільного устрою шляхом зміни основних засобів виробництва та зміни класів які їх контролюють (Маркс, 1917). Причиною цих змін він назвав “класову боротьбу”, тобто протистояння панівного та пригноблених класів. Відповідно, джерелами експлуатації людини людиною є держава, яка, в будь-якій своїй формі є інструментом забезпечення панування керівного класу, та приватна власність, яка дозволяє керівній верхівці контролювати засоби виробництва (McNair, 1991). З такої характеристики історії суспільства Маркс виокремив основну ідею своєї доктрини. Вона полягає в тому, що в майбутньому людство має прийти до такого суспільного ладу, в якому відсутня експлуатація людини та соціальна нерівність. Для побудови такого суспільства необхідно скасувати приватну власність та державу, як основні причини наявності пригнобленого класу.

Маркс вважав що перехід до нового ідеального суспільства майбутнього має відбутися шляхом поступового розвитку робітничого класу, що призведе до робітничої революції, яка пошириться на увесь світ. Питанню пропаганди, при цьому, Маркс уваги не приділяв, оскільки він був переконаний у тому, що комуністична революція є результатом наукового прогресу та еволюції та не потребує якихось значних зусиль. Потрібно лише чекати, доки робітники перетворяться на силу, здатну повалити владу буржуазії (Cioflâncă, 2010: 449). Таким чином, Карл Маркс відкидав необхідність пропаганди, оскільки він був апелював до невідворотності комуністичної революції. Але, саме ідеї марксизму стануть ідеологічною основою, на яку буде спиратися комуністична пропаганда в СРСР. Догматичність та імперативність норм комунізму стане основною засадою пропаганди та, загалом, державної політики СРСР.

Основна причина запровадження комуністичної пропаганди в СРСР криється в бажанні лідера російського крила комуністів В. Леніна, здійснити революцію в Російській імперії, що суперечило поглядам Маркса. Маркс вважав що комуністична революція має розпочатися в одній з індустріально-розвинених держав Європи, таких як Німеччина чи Сполучене Королівство, але не в Російській імперії (Маркс, 1917). Російська імперія, на переконання Маркса, була переважно аграрною державою зі слабкою промисловістю та буржуазією, яка все ще поступалась впливом аристократії. Маркс неодноразово застерігав, що в Росії сильні аристократичні традиції та відсутній потужний робітничий

рух, що в поєднанні з абсолютизмом азійського зразка не сприятиме там побудові комуністичного суспільства (Маркс, 1917).

Ленін, не зважаючи на наслідування доктрини Маркса, від ідеї революції в Росії не відмовився. Він розглядав вчення Маркса лише як теоретичну основу для майбутньої революції, в той час, як він сам мав доповнити його та розробити практичні методики втілення комунізму в життя (Lasswel, 1951). Усвідомлення, що в російських робітників відсутній революційний запал, вони були неосвічені та пасивні, не цікавилися питаннями ідеології та класової боротьби, спонукало Леніна висунути ідею про те, що революція не відбудеться сама по собі, а лише за допомогою значних зусиль з боку провідної сили. Цією силою мала стати революційна меншість, тобто комуністична партія, яку він схарактеризував як “революцій авангард” (Cioflâncă, 2010: 451).

Ленінізм в багатьох питаннях розходився з марксизмом, а в деяких навіть йому суперечив, в тому числі і в питаннях пропаганди. Самими комуністами розбіжності між Ленінським баченням та баченням самого Маркса завжди пояснювали тим, що Маркс недостатньо уваги приділив практичним питанням, що замість нього, пізніше, зробив Ленін. Й. Сталін у своїй статті “Про основи ленінізму” стверджував, що хоча основою ідей В. Леніна були роботи К. Маркса, перш за все, важливі саме ідеї В. Леніна, а К. Маркс став лише підґрунтям для них (Яринець, 2007: 76).

Саме для розв’язання проблеми відсутності сильного та згуртованого робітничого класу Леніну й потрібна була пропаганда. Оскільки основним принципом комунізму був матеріалізм тобто заперечення існування будь-яких надприродних сил, то в питанні психології людини марксистки обстоювали ідеї емпіризму та біхевіоризму, протиставляючи їх релігії та ідеалізму. Ключовою ідеєю для російських соціал-демократів та Леніна, в цьому питанні, було уявлення про те, що людська поведінка є відображенням навколишнього середовища в якому людина перебуває, а психіка є своєрідним “віддзеркаленням” зовнішнього світу, реакцією на нього. Це означає, що з точки зору Леніна людина є своєрідною машиною, свідомість якої, шляхом створення необхідних зовнішніх умов, можна перебудувати для перетворення її на справжнього комуніста.

Ця концепція лягла в основу всієї комуністичної пропаганди в СРСР, адже вона виправдовувала можливість здійснення революції в Російській імперії та давала російським комуністам розв’язання питання відсутності потужного пролетаріату шляхом створення “нового типу людини” (Маркова, 2015). Її реалізація вимагала від більшовиків залучення пропаганди в усі сфери життя: науку, культуру, архітектуру, але первинною ланкою пропагандистської обробки населення мала стати освіта. Адже освіта, як перший елемент на шляху до соціалізації людини в суспільстві, створювала широкі можливості для виховання майбутніх комуністів.

В. Ленін та його оточення прагнули охопити системою освіти не лише пролетаріат, як цього хотів К. Маркс, а все суспільство (Pratkanis, 2001). Особливу увагу звертали на освіту селян. Вони вважалися ідеологічно неблагонадійними, через свою неграмотність, пасивність та схильність до забобонів. Тому, для остаточного укорінення комуністичного світогляду серед населення, в т. ч. селянства, держава прагнула контролювати їх первинну соціалізацію. Тим самим більшовицька партія могла вирішити декілька проблем. По перше, вирішити проблему масової безграмотності, адже, на той час, лише невеликий відсоток населення колишньої Російської імперії мав освіту. Зокрема на території України було 12 мільйонів осіб неписьменного населення (Гриценко, 2022). По друге, створити прошарок політично-активних робітників та селян, та найголовніше виховати нові покоління відданих партійців та комуністів.

Ленін наголошував на тому, що більшовики не можуть чекати, доки в країні сформується новий тип людини, що був ви готовий до побудови комуністичної утопії,

як це уявляв Маркс, а мають спочатку здійснити революцію, а вже потім формувати з жителів майбутнього СРСР новий тип людини (Маркова, 2015: 261). Під цим терміном розумівся такий тип людини, представники якого будуть цілковито віддані ідеям комунізму, класової боротьби та ставитимуть партію та радянську державу, служіння їй вище за будь-які власні цінності та потреби, такі як сім'я та власне життя. С. Маркова характеризує нову радянську людину як таку, що віддана цілям партії та ототожнює себе з новою пролетарською громадськістю, при цьому відкидаючи своє минуле (Маркова, 2015: 261).

Фундаментом створення нової радянської системи освіти стали “Положення про єдину трудову школу РСФРР” та “Декларація про основні принципи єдиної трудової школи” 1918 року (Сухомлинська, 2014). Ці документи носили партійний характер та не мали юридичної сили, але в них було схарактеризовано бачення більшовиками радянської освітньої системи.

Початок розбудови нової системи освіти розпочався в 1919 р. коли VIII з'їзд КПРС, в прийнятій на цьому з'їзді, програмі РКП(б) проголосив, про створення широкої мережі партійної пропаганди, в тому числі і у сфері народної освіти. Школи, згідно з програмою, мають стати основними засобами поширення серед населення принципів комунізму, а вчителі мають поширювати не лише загальну освіту, а й освіту комуністичну (Ярославский, 1933). Практичне втілення цієї резолюції розпочалося з прийняттям РНК декрету “Про ліквідацію безграмотності серед населення РСФРР” 26 грудня 1919 року, коли війна була майже завершена, а більша частина території колишньої Російської імперії контролювалася більшовиками (Гриценко, 2023). Декрет зобов'язував усе населення молодше п'ятдесяти років здобути освіту. Було запроваджено дворівневу дев'ятирічну систему “народної освіти”.

Слід зазначити, що оскільки СРСР ще не існувало то цей документ стосувався лише Росії, а в інших республіках, які були формально незалежні, а фактично під контролем Москви, приймалися окремі постанови аналогічного змісту. Зокрема в УСРР обов'язкова освіта була запроваджена постановою Раднаркому УСРР “Про боротьбу з неписьменністю” від 12 червня 1921 року, яка фактично копіювала зміст декрету РНК (Гриценко, 2022). В 1920-му році, щоправда, обов'язкову школу зробили семирічною, оскільки для дев'яти років навчання не вистачало професійних кадрів.

Зі створенням СРСР та прийняття першої радянської конституції в 1924 році, управління освітою перейшло до загальносоюзних органів. Було повернуто дев'ятирічну дворівневу “трудоу школу”, систематизовано та уніфіковано систему викладання та оцінювання. Семирічні школи перетворились на професійно-технічні навчальні заклади школи трудової молоді в містах та селянської молоді в селах, завданням яких було відразу готувати кваліфікованих робітників та селян (Сухомлинська, 2014).

Тогочасна комуністична преса так описує зміни, які відбулись в освіті. В газеті “Діло” № 249 від 1927 р. зазначається, що на території СРСР існувало 108 тис. шкіл, що було більше ніж в Російській імперії. А освітою були охоплені 69% дітей, або 9,9 млн. осіб. Це, звичайно, значно покращило ситуацію з грамотністю, але це означало, що великі прошарки населення потрапили під вплив комуністичної пропаганди (Освіта, 1927). В статті “Народна освіта в СРСР на сьому річницю Жовтневої Революції” київської газети “Більшовик” №255 зазначається: “Старі форми освітньої праці знищенні; <...> На сьогоднішній день треба конкретно відзначити: 1. Устаткування мережі освітніх закладів на підвалинах певного, твердого державного й місцевого бюджету, а також, зокрема, значне підвищення заробітної платні для вчительства. 2. Великі, дуже помітні зміни політичних настроїв робітників освіти в бік наближення їх до активної участі в державному будівництві та в політично-громадській праці. 3. досягнення науково-методологічного характеру в виробленні нових планів та методів навчання” (Народна

освіта, 1924). Тобто, більшовики відкрито говорили, що формування необхідних політичних настроїв серед населення є одним з основних завдань нової радянської освіти.

Теоретичну базу нової системи освіти становили як комуністична теорія, так і напрацювання радянських та іноземних педагогів того часу. В першу чергу освіта мала відповідати науково-філософській базі, на якій тримався комунізм. Тому для змісту радянської освіти був характерний діалектичний та історичний матеріалізм, атеїзм, та механіцизм, їй були притаманні елементи соціальної інженерії. Для контролю над змістом освіти та розробки нових дидактичних матеріалів була створена Державна вчена рада на чолі з Н. Крупською (Сухомлинська, 2014).

Під її керівництвом радянська освіта активно запроваджувала будь-які практики, які відповідали марксистській теорії, та не використовувалися раніше. Особливо активно радянський нарком освіти А. Луначарський впроваджував нестандартні методики розроблені в США, зокрема педагогом Ф. Паркером та американським філософом Джоном Дьюї. Серед них метод проєктів та Дальтон-план. Уроки замінювали на практичні трудові заняття, скасовувались оцінки, замість них вводився періодичний контроль (Макаренко, 1987).

Дьюї прагнув за допомогою освіти побудувати новий республіканський тип людини в США. В СРСР його ідеї використали для побудови особистості комуністичного типу. Радянським керівникам подобався особливий акцент Дьюї на необхідність навчатися на практиці, що добре вписувалося в рамки радянської трудової школи. Сам Дьюї був радий, що його напрацювання реалізувались хоча б десь. А, особливо, враховуючи, що він неодноразово посилався в своїх працях на Маркса, то йому легко вдалось знайти спільну мову з комуністичною владою (Cioflâncă, 2010: 451).

Серед радянських педагогів найбільшу роль у побудові нової системи освіти відіграли методики, впровадженні А.С. Макаренком. Ідеї Макаренка стали фундаментом методологічної бази радянської освітньої системи. Його погляди хоча і не формувалися на основі ідей К. Маркса та Ф. Енгельса, але комуністичній владі були дуже близькі. Ідеї Макаренка були дуже важливими для політичного устрою нової держави. Вони мали допомогти перевиховати населення країни відповідно до підвалин комунізму, в тому числі воєнними методами та концтаборами. Завдяки А. Макаренку радянська держава розробила нову філософію представлення теорії та методики авторитарного й імперативного впливу на свідомість мас. Радянська влада набула впевненості в тому, що незалежно від віку та соціального стану людини, за допомогою освіти її можна перевиховати в справжнього комуніста, використовуючи пропаганду (Макаренко, 1987).

Пропаганда в радянській освіті була спрямована на формування в учнів якостей, які мали бути у "нової радянської людини". По перше, це колективізм. Колективізм був одним з основоположних принципів комунізму, який грав провідну роль в радянському державному будівництві. В новому комуністичному суспільстві індивідуальний інтерес завжди мав поступатися колективному, а окрема людина була лише частиною більшої колективної системи: трудового колективу фабрики, колгоспу, соціального класу чи всього радянського народу. Для радянської людини не мало бути нічого важливішого за інтереси свого колективу (Сухомлинська, 2014). Саме для формування колективізму в школі радянська освіта активно залучала нестандартні західні форми освітнього процесу, такі як бригадно-лабораторний метод, Дальтон-план чи метод проєктів, адже всі ці форми були виключно колективістські.

Найважливішу роль в формуванні колективізму через освіту відіграли ідеї А.С.Макаренка. В поглядах Макаренка освіта та виховання має здійснюватися лише в колективі та за допомогою нього. Лише колектив здатен сформувати повноцінну особистість, розкрити її потенціал та зробити її свідомою частиною суспільства.

Макаренко наголошував на тому, що в соціалістичному суспільстві людина має бути лише членом колективу, а не окремою особою (Макаренко, 1987). Окремий учень, таким чином, не міг нічого досягти в навчанні сам, він міг здобути освіту лише ставши частиною учнівського колективу, що відкарбовувалось в його свідомості на все життя.

По друге пропаганда була направлена на формування ієрархічності. Радянська школа мала закласти в уми майбутніх членів радянського суспільства дисципліну, повагу до партійних керівників та радянських вождів. В СРСР комуністична доктрина розглядалась як сукупність універсальних норм, які не можуть бути помилковими, а значить, їх не можна ставити під сумнів. Для цього в школах запроваджувалась сувора дисципліна (Cioflâncă, 2010: 451). Макаренко, при організації освітнього процесу відштовхувався від колективної організації армійських загонів, він вважав що армійський порядок та дисципліна є найкращим прикладом для організації освітнього процесу. Він вважав, що однією з основних характеристик колективу має бути його керованість. Для цього він просував найзавзятіших учнів як керівників всередині груп учнів, що ставали проміжною ланкою між учителем та учнівським колективом, тим самим заохочуючи їх служінню новій системі (Макаренко, 1987).

Ще один напрямок це політичність та партійність. Ленін заперечував аполітичність, та вважав політику невідчужною частиною суспільного життя. Саме ліквідація аполітичності була однією з причин проголошення курсу на ліквідацію неграмотності, адже політично-активним робітником міг бути лише освічений робітник. Для реалізації курсу на політичність та партійність радянської освіти була створена система комуністичних молодіжних організацій, що мали перетворити учнів на активних комуністів та майбутніх партійців. З учнями проводилися уроки політичного виховання, вони брали участь у партійних мітингах та демонстраціях. Таким чином, нові покоління мали зі школи вливатися в комуністичну партію та всіляко її підтримувати, що мало закарбуватися на все життя (Яринець, 2007: 76).

Важливим напрямом впливу комуністичної пропаганди стало трудове виховання. В СРСР тяжка праця вважалась соціальним обов'язком, та складовою частиною нового комуністичного суспільства. Залучення школярів до праці мало сформувати в них готовність та любов до праці, прищепити їм уявлення про тяжку працю як про щось обов'язкове та нормальне. Макаренко був переконаний в тому, що не примусом можливо змусити людину ефективно працювати, а лише зробивши любов до важкої праці частиною особистості та її характеру. Праця мала закріплювати у свідомості школярів комуністичні цінності та світогляд, закарбувати в них уявлення про те, що єдиний можливий прояв успіху в житті це важка праця на користь партії (Макаренко, 1987).

Таким чином, система освіти СРСР, розбудована в 1920-х роках, не лише функціонувала як складова частина комуністичної пропагандистської машини, а й створювалась в першу чергу для цього. Головна філософська парадигма радянської освіти була покликана вирішити розбіжність між поглядами К. Маркса та Ф. Леніна. Шляхом активного використання комуністичної пропаганди, політична система СРСР прагнула створити серед населення СРСР новий "радянський" тип людини. Освіта мала прищеплювати громадянам комуністичної держави цінності марксизму-ленінізму, комуністичні ідеали та покору перед партією. Окрім ідеологічного оброблення населення, система освіти мала підготувати майбутніх громадян СРСР до важкої праці та прищепити любов до неї через систему трудових шкіл та авторитарний стиль в освіті.

Література:

Гриценко, 2023 – Гриценко А.П., Курок О.І., Прокопчук В.С. Ліквідація неписьменності 20-30-х років ХХ століття як соціальний та політичний проєкт радянської влади: філософський аспект // Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.12-18.

Гриценко, 2022 – *Гриценко А.П., Чумаченко О.А., Прокопчук В.С.* Початковий період кампанії ліквідації неписьменності на Сумщині у 20-х роках ХХ ст.: агітація за грамотність, заохочення до навчання та ідеологічний чинник (за документами Державного архіву Сумської області) // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVIII. 2022. С.48-56.

Макаренко, 1987 – *Макаренко А.С.* Собрание сочинений в 4-х томах. Москва: Правда. 1987.

Маркова, 2015 – *Маркова С.В.* Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2015. 534 с.

Маркс, 1917 – *Маркс К., Енгельс Ф.* Комуністичний маніфест. Cleveland: Видане Української Федерації Американської Соціалістичної Партії. 1917. 61 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5046/file.pdf>

Народна освіта, 1924 – Народна освіта в СРСР на сьому річницю Жовтневої Революції // Більшовик. 1924. №255. С. 2. URL: <https://libraria.ua/issues/955/69064/>

Освіта, 1927 – Освіта в СРСР. Підсумки за десять літ // Діло. 1927. №249. С. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192/7198/>

Сухомлинська, 2014 – *Сухомлинська О. В.* Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. // Історико-педагогічний альманах. №1. 2014. С. 4–24.

Ярославский, 1933 – *Ярославский Е.* (Ред.). Протоколы съездов и конференций всесоюзной коммунистической партии(б). Восьмой съезд РКП(б) 18-23 марта 1919 г. Москва, 1933. 568 с.

Яриниць, 2007 – *Яриниць Я. І.* Біля витоків радянської філософії в Україні(1920-1930-і рр.) // Наукові записки. Том 63. Філософія та релігієзнавство. 2007. С. 74-78.

Cioflâncă, 2010 – *Cioflâncă A.* The communist propagandistic model: towards a cultural genealogy // Studia Politica: Romanian Political Science Review, 10(3). 2010. Pp. 447-482.

Lasswel, 1951 – *Lasswel H.* The Strategy of Soviet Propaganda // The Defense of the Free World, Vol. 24(No. 2) 1951. Pp. 66–78.

McNair, 1991 – *McNair B.* Glasnost, Perestroika, and the Soviet Media. London: Routledge. 1991. 2001 p.

Mickiewicz, 1971 – *Mickiewicz E.* The Modernization of Party Propaganda in the USSR // Slavic Review. Vol. 30(Issue 2). 1971. Pp. 257–276.

Pratkanis, 2001 – *Pratkanis A. R., Arronson, E.* Age of propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. New-York: University of California. 2001. 257 p.

References:

Hrytsenko, 2023 – *Hrytsenko A.P., Kurok O.I., Prokopchuk V.S.* Likvidatsiia nepysmennosti 20-30-kh rokov XX stolittia yak sotsialnyi ta politychnyi proiekt radianskoi vlady: filosofskyi aspekt aspekt. [Eliminating illiteracy in the 20s and 30s of the 20th century as a social and political project of the Soviet government: a philosophical aspect] // Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. №XL. 2023. S.12-18. [in Ukrainian].

Hrytsenko, 2022 – *Hrytsenko A.P., Chumachenko O.A., Prokopchuk V.S.* Pochatkovyi period kampanii likvidatsii nepysmennosti na Sumshchyni u 20-kh rokakh XX st.: ahitatsiia za hramotnist, zaokhochennia do navchannia ta ideolohichni chynnyk (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu Sumskoi oblasti oblasti). [The initial period of the campaign to eliminate illiteracy in the Sumy region in the 20s of the 20th century: campaigning for literacy, encouragement to study and the ideological factor (according to the documents of the State Archive of the Sumy region)] // Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. №XXXVIII. 2022. S.48-56. [in Ukrainian].

Makarenko, 1987 – *Makarenko A.S.* Sobranie sochynenyi v 4-kh tomakh. [The collection is composed in 4 volumes]. Moskva: Pravda. 1987. [in Russian].

Markova, 2015 – *Markova S.V.* Suspilno-politychni zminy v ukrainskomu seli u konteksti formuvannia komunistychnoi systemy (1917–1933 rr.). [Socio-political changes in the Ukrainian countryside in the context of the formation of the communist system (1917–1933)]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora istorychnykh nauk. (Doctor's thesis). Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2015. 534 s. [in Ukrainian].

Marks, 1917 – *Marks K., Engels F.* Komunistychnyi manifest. [The Communist Manifesto]. Cleveland: Vydanie Ukrainkoi Federatsii Amerykanskoi Sotsiialistychnoi Partii. 1917. 61 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5046/file.pdf> [in Ukrainian].

Narodna osvita, 1924 – Народна освіта в СРСР на сьому річницю Жовтневої Революції. [Public education in the USSR on the seventh anniversary of the October Revolution] // Bilshovyk. 1924. №255. S. 2. URL: <https://libraria.ua/issues/955/69064/> [in Ukrainian].

Osvita, 1927 – Освіта в СРСР. Підсумки за десяти літ. [Education in the USSR. Results for ten years] // Dilo. 1927. №249. S. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192/7198/> [in Ukrainian].

Sukhomlynska, 2014 – *Sukhomlynska O.V.* Radianska pedahohika yak ideolohiia: spроба istorychnoi rekonstruktsii. [Soviet pedagogy as an ideology: an attempt at historical reconstruction] // Istoryko-pedahohichnii almanakh. №1. 2014. S. 4–24. [in Ukrainian].

Yaroslavskiy, 1933 – *Yaroslavskiy E.* (Red.). Protokoly s'ezdov y konferentsiyi vsesoiuznoi kommunistycheskoi partyyi(b). Vosmoi s'ezd RKP(b) 18-23 marta 1919 h. [Minutes of congresses and conferences

of the All-Union Communist Party (b). The Eighth Congress of the RCP(b) March 18-23, 1919]. Moskva, 1933. 568 s. [in Russian].

Yarynets, 2007 – *Yarynets Ya.I.* Bilia vytokiv radianskoi filosofii v Ukraini (1920-1930-i rr.). [Near the origins of Soviet philosophy in Ukraine (1920-1930s)] // Naukovi zapysky. Tom 63. Filosofii ta relihiieznavstvo. 2007. S. 74-78. [in Ukrainian].

Cioflâncă, 2010 – *Cioflâncă A.* The communist propagandistic model: towards a cultural genealogy // Studia Politica: Romanian Political Science Review, 10(3). 2010. Pp. 447-482.

Lasswel, 1951 – *Lasswel H.* The Strategy of Soviet Propaganda // The Defense of the Free World, Vol. 24(No. 2) 1951. Pp. 66-78.

McNair, 1991 – *McNair B.* Glasnost, Perestroika, and the Soviet Media. London: Routledge. 1991. 2001 p.

Mickiewicz, 1971 – *Mickiewicz E.* The Modernization of Party Propaganda in the USSR // Slavic Review. Vol. 30(Issue 2). 1971. Pp. 257-276.

Pratkanis, 2001 – *Pratkanis A.R., Arronson E.* Age of propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. New-York: University of California. 2001. 257 p.

Отримано 05.09.2023

Отримано в доопрацьованому вигляді 28.09.2023

Прийнято до друку 10.10.2023

Submitted 05.09.2023

Received in revised form 28.09.2023

Accepted for publication 10.10.2023